

Výsledky zisťovacieho archeologického výskumu v Liptovskej Anne, okr. Liptovský Mikuláš

STEFÁNIA TÓTHOVÁ

Obec Liptovská Anna, predtým Svätá Anna, leží na severozápadnom okraji Liptovskej kotliny vo výške 660 m n. m., po stranách malého horského potoka, pretekajúceho stredom doliny rovnakého mena ako obec. Dolina Liptovskej Anny je paralelná so západnejším Sestrčským údolím, nad ktorým vo výške 1001 m n. m. postavili pred rokom 1262 Starhrad — Veľký hrad Liptovský (Ratkoš 1972).

Do konca 13. storočia, kedy sa L. Anna stala zemianskym majetkom (Ratkoš 1972) bola podhradnou osadou Veľkého hradu Liptovského. K nemu patrilo údajne niekoľko menších hrádok, sledovateľných v miestnych názvoch (Malý hrad) i v teréne, podľa zvyškov valov. Tieto obhliadkou vytypované polohy neboli však dosiaľ preskúmané, včítane ďalších, tzv. predsunutých hrádok, lokalizovaných jednak na svah tzv. Lômov nad L. Annou (Houdek 1931), ako aj do areálu nami skúmanej lokality, spomínanej v listinných materiáloch prvýkrát v roku 1295 ako villa subcastralis; južná časť obce sa dodnes nazýva Podhradie — Varalia, resp. Lopotiny (Uhlár 1970).

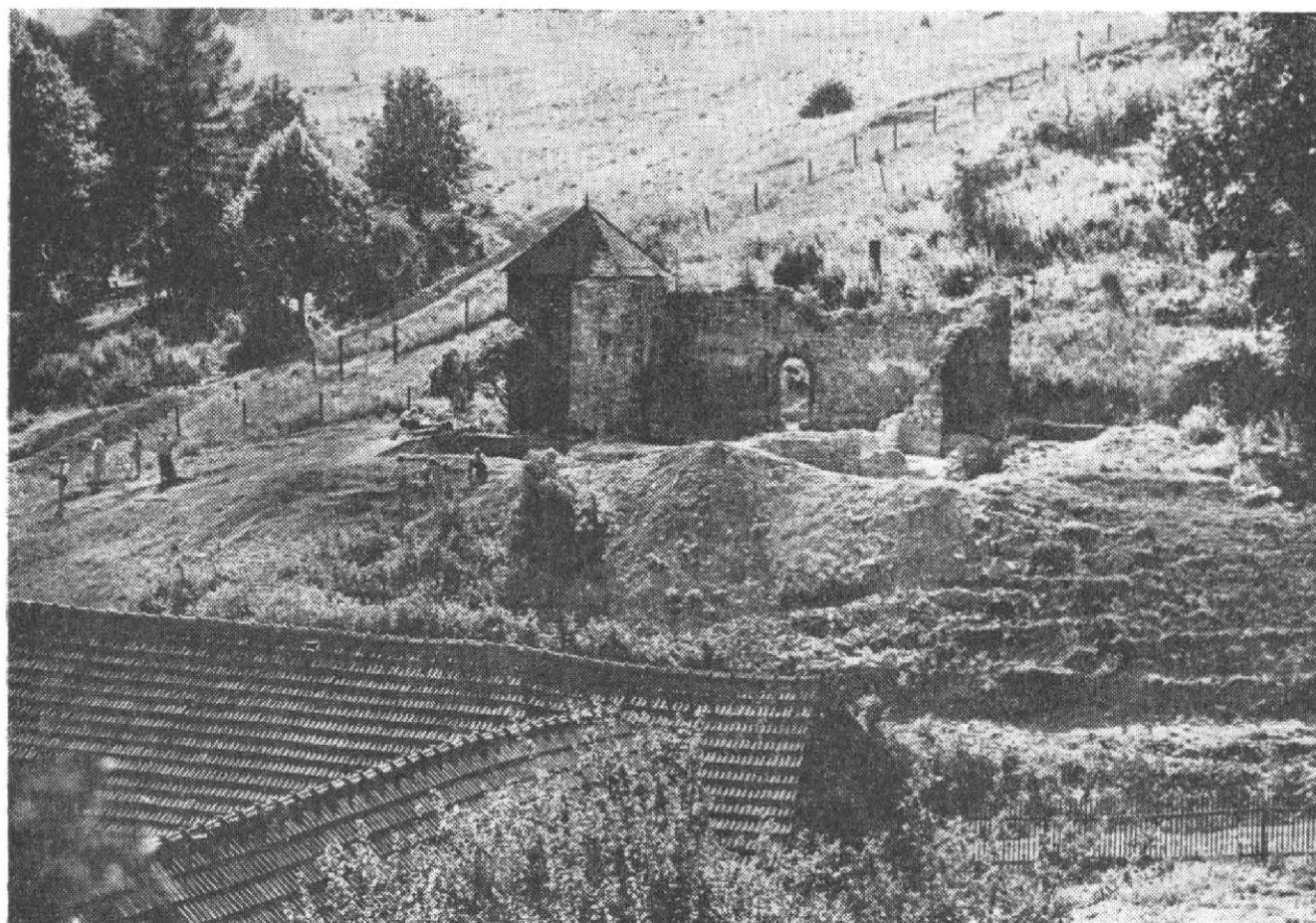
Nad vyšným koncom obce, tesne pod horami na výbežku vrchu Padrova sa zachovali zrúcaniny kostola, klasifikovaného (Súpis pamiatok II. 1968) ako ranogotická stavba z polovice 13. storočia, upravovaná v 15. storočí a v roku 1805 zničená požiarom. (Obr. 1—2.)

V zozname fár ostrihomského arcibiskupstva sa L. Anna vyskytuje prvý krát až v roku 1397, ale podľa názvu obce a patrocínia kostola sa predpokladá, podobne ako v prípade Liptovskej Mary jej starší pôvod — približne polovica 13. storočia (Súpis pamiatok II. 1968, Koperdan 1861).

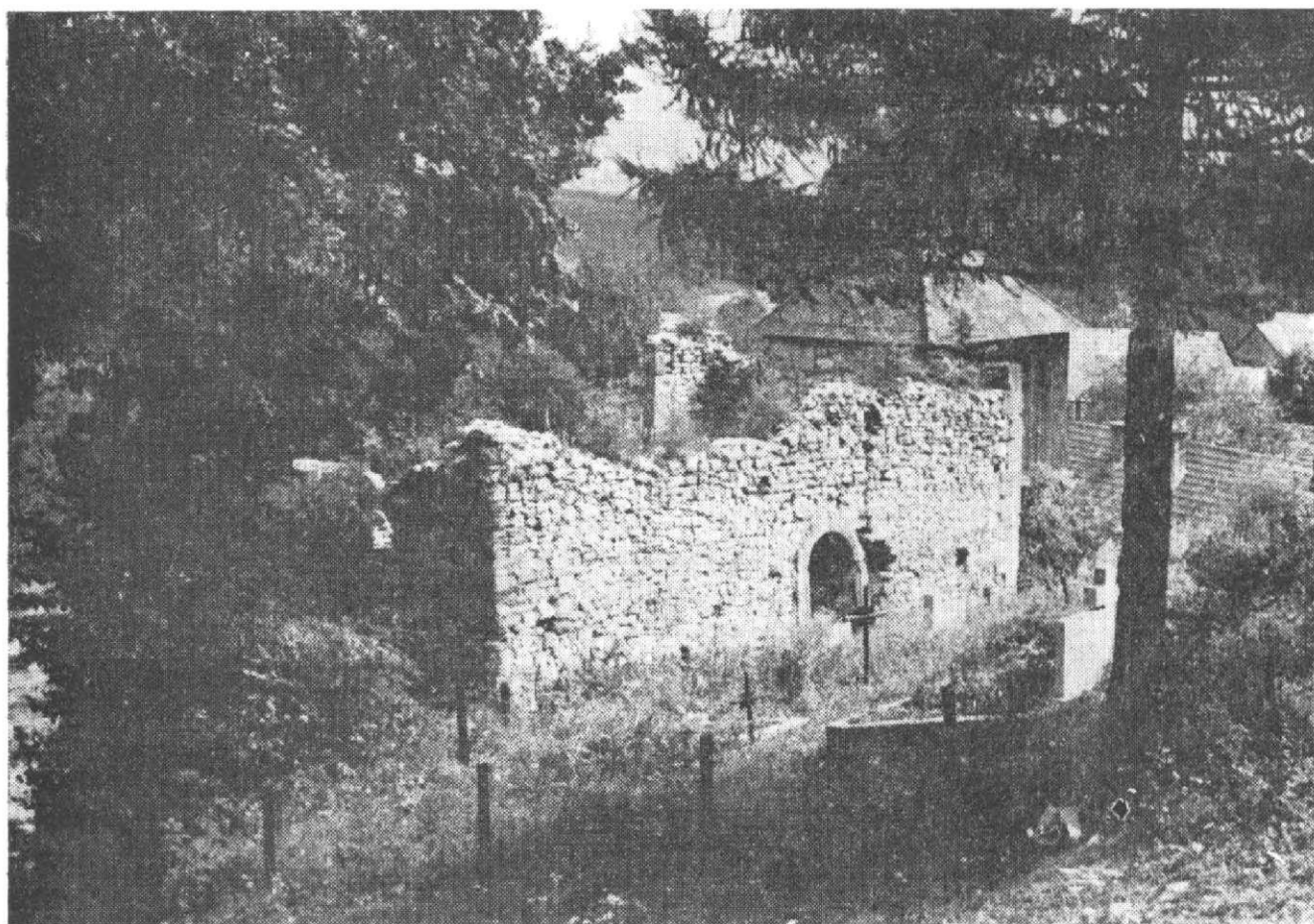
J. Kútnik uvádza, že podľa J. Hradského bola Sv. Anna v Liptove farou už v roku 1200 a dôvodiť starým liturgickým pravidlom, kde dedikácia sleduje patrocínium, považuje za prvotné v L. Anne nie Sv. Annu, ale Všetkých Svätých. Dokazuje to kanonická vizitácia M. Čákyho z roku 1752, podľa ktorej dedikácia kostola v L. Anne bývala v nedeľu po Všetkých Svätých. V danom prípade by aj názov osady bol druhotný (Kútnik 1969).

V súvislosti s budovaním vodného diela Liptovská Mara vykonával Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody komplexné výskumy pri najcennejších kultúrno-historických objektoch v zátopovej oblasti Liptovskej kotliny. V náväznosti na druhú stavebnú fázu kúrie v Parižovciach, datovanú do obdobia po roku 1484 (Križanová 1977, Tóthová 1975) uskutočnil sa v rokoch 1971—1973 (spolu necelé tri mesiace) zisťovací historicko-archeologický výskum tiež v L. Anne v areáli ruín kostola.

Ruiny kostola v L. Anne boli pozoruhodné neobvyklou pôdorysnou dis-

Obr. 1. Liptovská Anna – pohľad na skúmaný objekt od východu. Foto Tóthová.

Obr. 2. Liptovská Anna – pohľad na skúmaný objekt od severozápadu. Foto Tóthová.

Obr. 3. Cezúra v západnom obvodovom múre-interiér. Foto Tóthová.

Obr. 4. Pohľad na časť južného obvodového muriva kostola 1., prechádzajúceho v deštrukciu. Foto Tóthová.

pozíciou, prejavujúcou sa väčšími rozmermi do šírky (obr. 7). Na obdĺžnikovú loď s rozmermi 5,80x10,80 dosadalo pravouhle ukončené presbytérium dlhé 4 a široké 8 m (Hoššo 1972). Obvodové murivá dosahovali šírku 80–85 cm. K severovýchodnému nárožiu presbytéria pristavaná sakristia lichobežníkového pôdorysu s vnútornou svetlosťou 2,5x4 m mala obvodové murivo tenšie – iba 55 cm. K západnému obvodovému múru sakristie a severnému múru lode pristavali ešte kostnicu s vnútornou svetlosťou 1x3,5 m. Na juhozápadnom nároží sa o južný múr lode opierala drevená zvonica, v ktorej sa zachoval zvon z roku 1775.

Objekt bol prístupný z dvoch strán rovnako veľkými kamennými portálmi širokými 1 m a vysokými 2 m (obr. 9). V strede južného múru lode bol primárne osadený portál datovaný na začiatok 16. storočia. V južnej časti západného múru lode sa nachádzal sekundárne osadený starší kamenný portál z rozhrania 15.–16. storočia, po ktorého južnej strane bola viditeľná stavebná cezúra, strácajúca sa v murive vo výške 4 m nad terénom (obr. 3).

Vychádzajúc z existencie cezúry južne od portála v západnom múre lode sme zistili, že ide o komplex cirkevných stavieb, budovaných v dvoch stavebných etapách, resp. o dva kostoly, z ktorých mladší – dnešný, nachádzajúci sa v ruinách využil severné, západné a východné obvodové múry staršieho (obr. 8). Západné a severné múry kostola 1. sa zachovali do výšky 4 m; koruna muriva je nadstavovaná súčasne s budovaním mladšieho objektu. Južné murivo kostola 1. rozobrali po niveletu dlažby kostola 2.

Sondou, vedenou pozdĺž západného múru severne i južne od cezúry sa odkrylo juhozápadné nárožie staršieho kostola s príhlou časťou značne zdeštruovaného južného obvodového muriva, ktoré po dvoch metroch prechádzalo do bloku deštrukcie (obr. 4, 5).

V sonde popri východnom múre, približne v jeho strede sa zistilo juho-východné nárožie pravouhlého presbytéria staršej sakrálnej stavby. Od nárožia do vzdialenosti 450 cm sa zachovalo južné murivo presbytéria, prekryté vápeno-maltovou dlažbou mladšieho objektu (obr. 6). Na základe výskumu môžeme určiť rozsah kostola 1.: na loď 5,5x7 m sa napájalo nie celkom v pravom uhle takmer štvorcové pravouhlé presbytérium s rozmermi 4,80x4 m (obr. 8).

Základy kostola 1. sa rozširovali od nadzákladového muriva o 10 cm. Zahĺbené boli 50 cm do kamenistého terénu, takmer všade až na skalné podložie. Vybudovali ich tak, že do základovej ryhy naliali najskôr vápennú maltu a až do nej nahádzali stavebný materiál pozostávajúci z lomového kameňa prevážne menších rozmerov (pieskovec, vápenec). Snaha o dodržanie riadkovania bola zreteľná v nadzákladovom murive, kde použili i veľké kamene, nahrubo opracované do kvádkov, sústreďujúcich sa okolo nároží.

Chemickými rozbormi vzoriek malt, odobratými z kostola 1. sa zistila ich maximálna tvrdosť a súdržnosť, dosiahnutá pridávaním látok hydraulických vlastností a spojidiel bielkovinového charakteru. Malta, sfarbená do hneda od piesku a kamienkov väčšej zrnitosti obsahovala hrudky nerozmiešaného vápna (Šujanová-Maňková 1973).

Vápenomaltová dlažba staršieho objektu ležala 12 cm nad základovou škárou, čo znamená, že objekt zahĺbili takmer 40 cm do terénu; presbytérium bolo od lode zvýšené o 30 cm. Dlažbu kostola 1. prekryval kamenný prah otvoru do sakristie, prebúraného dodatočne v severnom múre presbytéria, ktorý dlažba mladšieho objektu rešpektovala. Nadpražie kamenného portálu, vybraté zo zá-sypu deštrukcie bolo datované na koniec 15. stor. resp. na začiatok 16. stor. (obr. 10). (Kamenárska značka na nadpraží je totožná so značkami architekto-

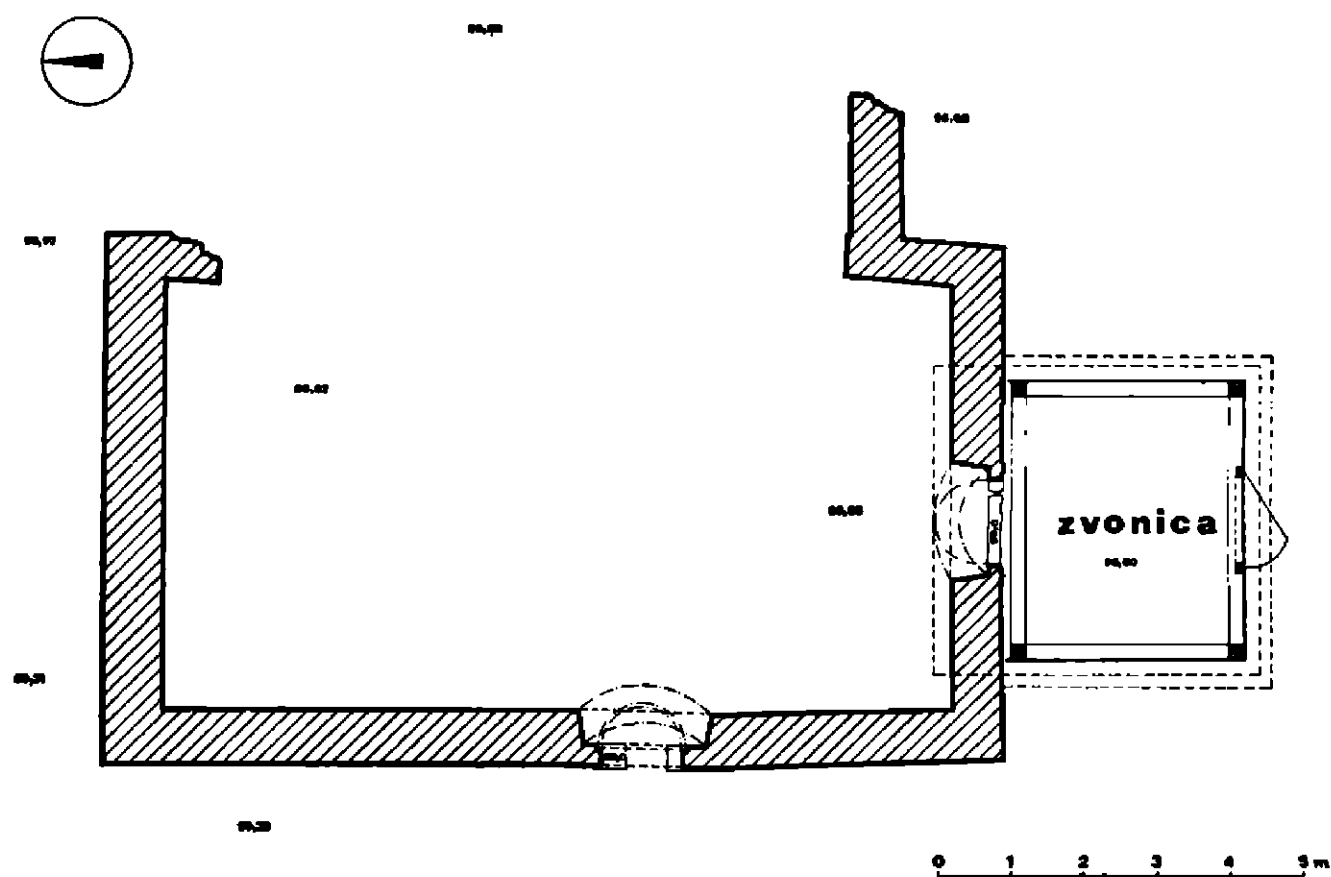
Obr. 5. Detail stavebnej cezúry v západnom obvodovom múre-exteriér. Foto Tóthová.

Obr. 6. Pohľad na odkrytý pravouhlý uzáver presbytéria staršieho kostola. Foto Tóthová.

nických detailov druhej stavebnej fázy parížovskej kúrie; obe lokality mali na prelome 15.—16. storočia spoločného zemepána.)

Vstup do staršej sakrálnej stavby sa nezistil, jeho situovanie na miesto neskoršieho portálu v západnom obvodnom murive lode sa javí technicky neriešiteľné, nakoľko vonkajšia hrana južného ostenia leží v jednej čiare so stavebnou cezúrou. K prerazeniu otvoru a osadeniu portálu do západného múru kostola 1. došlo podľa všetkého až po uskutočnení mladšej prístavby, ktorá objekt rozšírila južným smerom, pre čo svedčia i stopy sekundárneho murovania okolo portálu. Pôvodný vstup do kostola 1. sa s najväčšou pravdepodobnosťou nachádzal niekde v strednej, prípadne juhozápadnej časti južného obvodového múru lode.

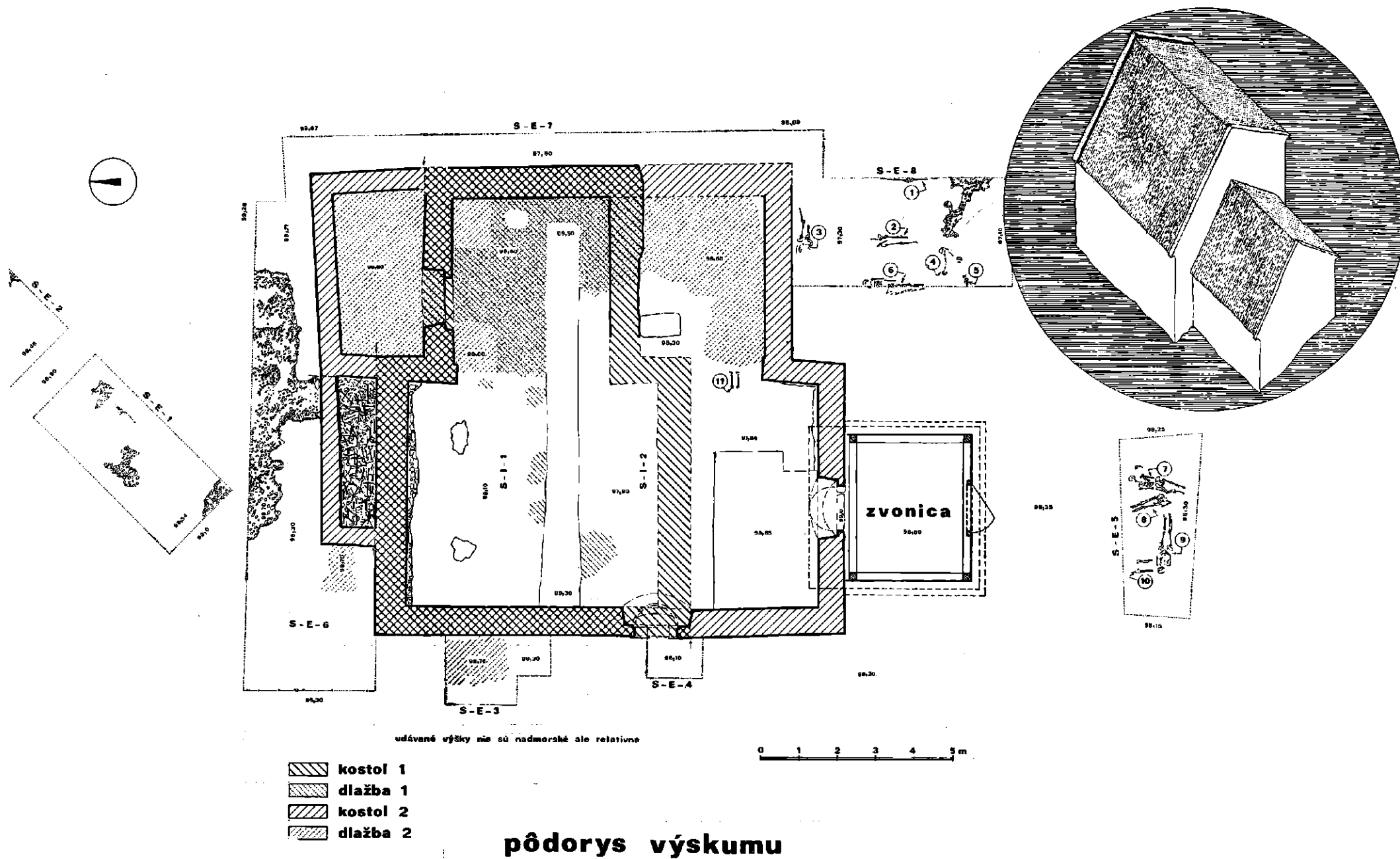

Obr. 7. Stav objektu pred zahájením výskumu. Vyhotovil D. Tóth.

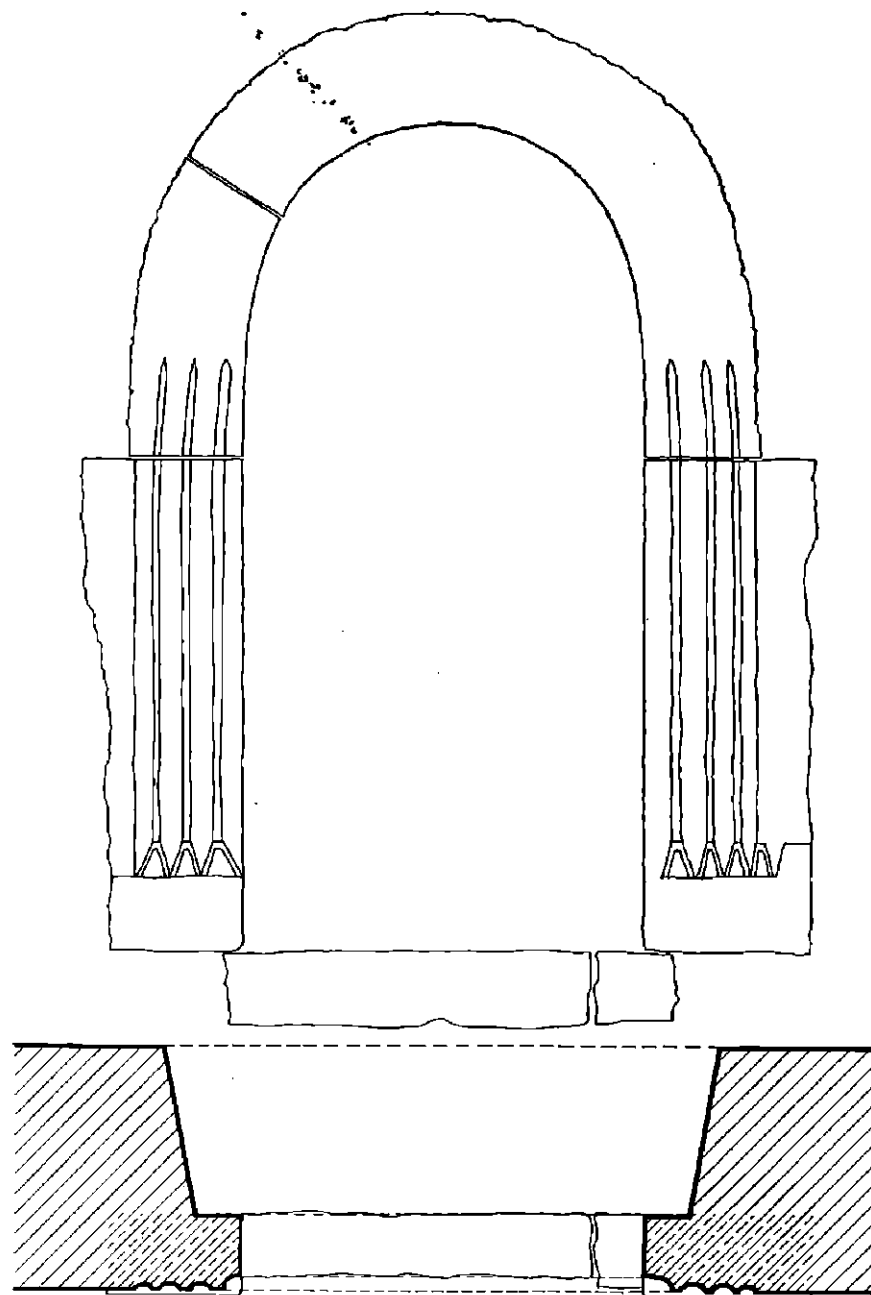
Na prelome 15.—16. storočia sa uskutočnili na objekte rozsiahle stavebné úpravy, ktorých výsledkom je dodnes zachovalý atypický pôdorys. Pôvodný kostol (pravdepodobne čiastočne devastovaný) svojimi malými rozmermi už nevyhovoval a preto ho rozšírili: k juhozápadnému nárožiu pristavali priamočiare pokračovanie západného obvodového muriva a práve tak roztiahli aj pravouhlé presbytérium.

Základové murivá kostola 2. nevykazujú, na rozdiel od kostola 1. žiadne rozšírenie a sú založené o 5—10 cm plytšie; šírka nadzákladových murív je zhodná. Budované sú z lomového kameňa väčších rozmerov (vápenec, pieskovec, travertín), nahádzzaného do základovej ryhy a dodatočne zaliateho vápennou maltou, ktorá sa nedostala do styku so základovou škárou. Vzorky malty, odobraté z murív kostola 2. sa vyznačovali drodivosťou, napriek dobre rozmiešanému vápnu s jemne zrnitým pieskom.

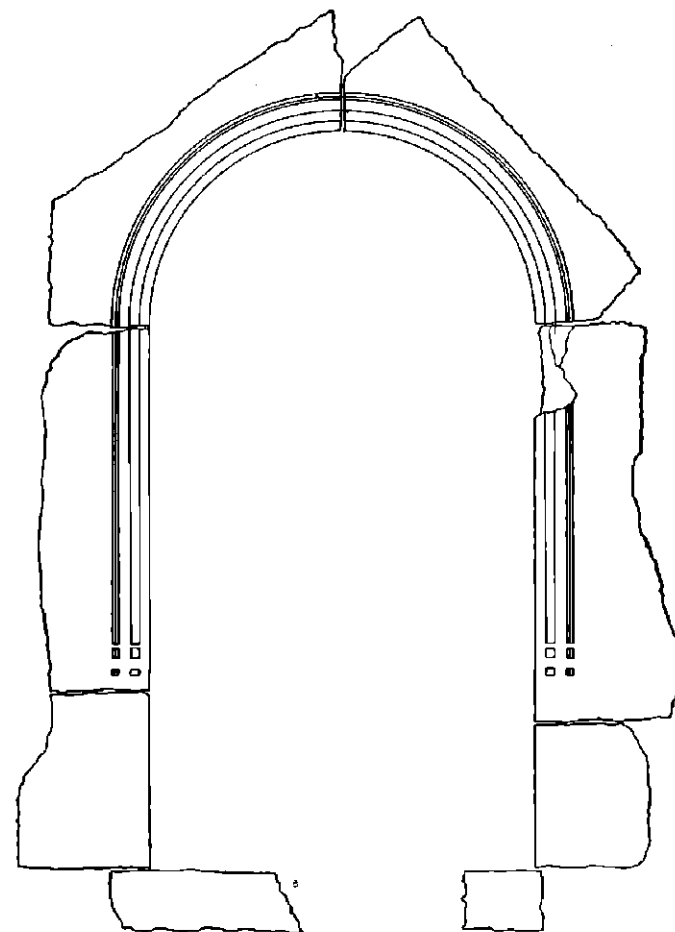
V interiéri kostola 2. sa zistila vápenomaltová dlažba, prekrývajúca už spomínanú staršiu dlažbu. Dlažba 2. ležala v zhodnej nivelete s dlažbou pri-

Obr. 8. Celkový pôdorys výskumu s teoretickou rekonštrukciou staršieho sakrálného objektu. Vyhotovil D. Táth.

južný portál

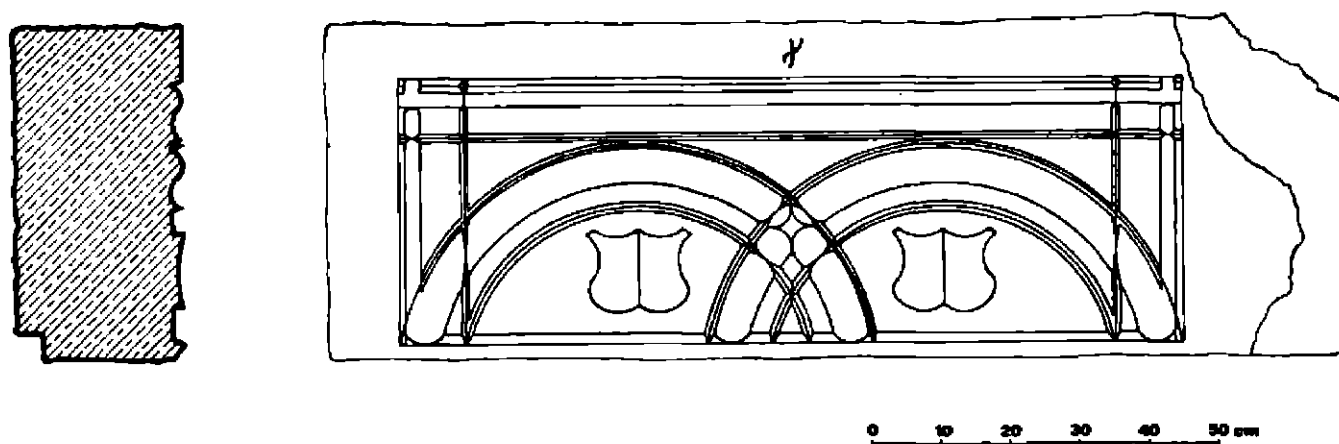
západný portál

0 50 100 cm

stavanej sakristie, ktorá bola dotiahnutá ku kamennému prahu prechodu. Zhodné fyzikálno-chemické zloženie oboch dlažieb, totožná niveleta i fakt, že obe dlažby rešpektovali prah kamenného portálu, datovaného na rozhranie 15. až 16. storočia dovolili predpokladať, že prístavbu sakristie vykonali v jednej etape s rozšírením kostola.

K západnému obvodovému múru kostnice bola dotiahnutá vápenomaltová dlažba, ktorej podobná sa zistila tiež z exteriérovej strany západného múru lode. Príbuznosť fyzikálno-chemického zloženia dlažieb, výškove korešpondujúcich s prahom vstupného portálu v západnom múre umožňujú považovať ich za zvyšky terénnych exteriérových úprav najneskôr začiatkom 16. storočia a zároveň datovať prístavbu kostnice zhodne so sakristiou i s rozšírením kostola.

Pôdorysný typ kostola 1. v Liptovskej Anne zaraďujeme do okruhu ranogotických sakrálnych stavieb s rovným uzáverom svätyne, známych u nás od polovice 13. storočia aj v oblasti Liptova – L. Mara, L. Sielnica (Puškárová 1974), a

Obr. 10. Nadpražie odkrytého portálu. Vyhotoval D. Tóth.

to i napriek disproporcii lode, ktorú pripisujeme polohe na nevysokom návrší, kde objekt v prísnej orientácii V-Z maximálne vtesnali. 1,5 metra východne od objektu je prudký terénny zlom klesajúci k potoku a 2 m od západného ohraničenia kostola terén naopak stúpa do svahu. Práve preto ozšírili objekt koncom 15. resp. začiatkom 16. storočia do šírky na južnú stranu a zo severnej strany k nemu pristavali sakristiu a kostnicu.

Spresniť datovanie staršieho kostola v L. Anne sa nepodarilo ani po preskúmaní cintorína, rozprestierajúceho sa na miernom svahu južne pod objektom. Odkryté hroby boli datované mincami a drobnými predmetmi do 15., 16. a 17. storočia. Najstarší zistený nález – strieborný denár Žigmunda Luxemburského (1387–1437) z konca 14. resp. zo začiatku 15. storočia nemožno dávať do súvisu s počiatkami pochovávaní okolo staršieho kostola.

Malý počet hrobov na cintoríne (11), na druhej strane však početný osteologický materiál zistený v kostnici ako i fakt, že v interiéri mladšej prístavby sa prišlo len na jeden porušený hrob, ktorý bol bez nálezov, viedli k lokalizovaniu staršieho cintorína na svah západne od kostola, kde sa pochováva dodnes. Cintorín pre mladší kostol v tejto polohe nepriamo dokladá dodatočne prebúraný otvor v strede západného múru lode.

Pri odstraňovaní deštruktívneho zasypu z areálu kostola sa okrem opracovaných neskorogotických kamenných článkov, pochádzajúcich z vypadnutých okien nezistili žiadne nálezy, ktoré by svedčili pre existenciu kamennej klenby či už staršieho, alebo mladšieho kostola. Naopak na drevené zastropenie pou-

kazujú jednak kapsy po trámoch, ako aj plytké základy oboch objektov s neveľkými hrúbkami murív, bez akéhokoľvek spevnenia (obr. 8).

I keď zisťovací historicko-archeologický výskum na lokalite kostola v L. Anna nespresnil v plnej miere datovanie objektu, dokázalo sa, že ide i v jadre o stavbu sakrálnu a nie objekt fortifikačného charakteru, súvisiaci s Veľkým hradom Liptovským.

Odkrytie pôvodného jednolodového vidieckeho kostolíka so štvorcovým pravouhlým uzáverom poukazuje na možnosti ďalších, dosiaľ neznámych variant v typológii včasnogotických sakrálnych stavieb od polovice 13. storočia.

Literatúra

- Hoško J., 1972: Prínos historicko-archeologického výskumu. Pamiatky a príroda, Bratislava, s. 20.
- Houdek I., 1931: Veľký hrad Liptovský. Sborník MSSS, roč. XXV. z. 1–4, s. 32.
- Koperdan J., 1861: Najstaršie dejiny Liptova – rukopis L. Hrádok, s. 267.
- Križanová E., 1977: O stredovekej kúrii v Parížovciach. Archaeologia historica 2, s. 204.
- Kútnik J., 1969: O pôvode pustovníka Svorada. Nové obzory 11, s. 30, 92–p. 182.
- Puškárová K. B., 1974: Kostol v Liptovskej Mare. Kostol v Liptovskej Sielnici. Pamiatky a príroda, Bratislava, s. 7, 10.
- Ratkoš P., 1972: Prehľadné dejiny obcí zátopovej oblasti do konca 17. storočia. Liptov 2, s. 86.
- Súpis pamiatok na Slovensku II., 1968: Bratislava, s. 226.
- Šujanová O. – Maňková D., 1973: Správa o výsledkoch fyzikálno-chemických rozborov vzoriek omietok, malt a dlažieb z archeologického výskumu v r. 1972–73 na objekte L. Anna – ruiny kostola. SÚPSOP – Bratislava, s. 5.
- Tóthová Št., 1975: Archeologický výskum v Parížovciach. Liptov 3, s. 352.
- Uhlár V., 1970: Pôvod názvov obcí v Liptovskej zátopovej oblasti. Liptov 1, s. 171.

Zusammenfassung

Die Ergebnisse archäologischer Erkundungsforschungen in Liptovská Anna, Bez. Liptovský Mikuláš

Die Gemeinde L. Anna liegt am NW Rand des Kessels von Liptov in einer Höhe von 660 m ü. d. M., an beiden Ufern eines kleinen Gebirgsbaches, der das gleichnamige Tal durchfließt. Bis zum Ende des 13. Jahrhunderts, als L. Anna herrschaftliches Eigentum wurde, war die Gemeinde eine Vorburgsiedlung der Großen Liptauer Burg, die vor dem Jahr 1262 erbaut wurde. Zu ihr gehörten angeblich noch einige sogenannte vorgeschobene Kastelle, die oberhalb von L. Anna, ebenfalls in dem Areal der untersuchten Örtlichkeit lagen.

Am Ende der Gemeinde, knapp unter den Bergen am Ausläufer der Padrov-Höhe, blieb die Ruine einer Kirche erhalten, die als frühgotischer Bau in der Mitte des 13. Jahrhunderts entstanden ist, im 15. Jahrhundert umgebaut und im Jahr 1805 durch eine Feuersbrunst vernichtet wurde (Abb. 1–2).

Nach der kanonischen Visitation aus dem Jahr 1752, derzufolge die Einweihung der Kirche in L. Anna am Sonntag nach Aller-Heiligen stattgefunden hat, hält J. Kútnik das Aller-Heiligen-Patrozinium und keineswegs jenes der hl. Anna für primär. In diesem Fall wäre auch der Name der Siedlung sekundär gewesen.

Die Ruinen der Kirche in L. Anna verraten einen ungewöhnlichen Grundriß, der durch größere Breitenmaße auffällt (Abb. 10). Die Umfassungsmauer errichtete eine

Stärke von 80–85 cm. Die an die Nordostecke des Presbyteriums angebaute Sakristei war trapezförmig, mit Innenmaßen von $2,5 \times 4$ m und besaß nur 55 cm starkes Mauerwerk. An die Westwand der Sakristei und Nordwand des Kirchenschiffes baute man noch ein $1 \times 3,5$ m großes Beinhaus an.

Das Objekt betrat man von zwei Seiten durch gleich große Portale, die 1 m breit und 2 m hoch waren (Abb. 12). In der Mitte der Südwand des Kirchenschiffes befand sich ein sekundär eingesetztes Steinportal aus der Wende des 15.–16. Jahrhunderts, an dessen Südseite eine Baulücke zu sehen ist, die sich in einer Höhe von 4 m im Mauerwerk verliert (Abb. 3,5).

In die Sakristei gelangte man aus dem Presbyterium durch eine nachträglich in der Nordmauer ausgebrochene und mit einem Steinportal versehene Öffnung, dessen Schwelle ebenfalls in die Wende vom 15.–16. Jahrhundert datiert wird.

Die Bauzäsur südlich des Portals der Westwand ließ erkennen, daß es sich um einen Komplex kirchlicher Objekte handelt, die in zwei Bauphasen errichtet wurden, bzw. um zwei Kirchen, deren jüngere, die heutige Ruine, die nördliche, westliche und östliche Umfangmauer der älteren ausnützte (Abb. 8).

Eine längs der Westmauer nördlich und südlich der Zäsur geführte Sonde legte die SW Ecke der ersten Kirche mit dem anliegenden Teil des zerstörten südlichen Mauerwerks frei, das nach zwei Metern in die Destruktion übergang (Abb. 4, 5). In einer Sonde an der Ostwand stellten wir annähernd in der Mitte die SO Ecke des rechteckigen Presbyteriums der ersten Kirche fest. Von der Ecke verfolgten wir in eine Entfernung von 4,5 m die Südmauer des Presbyteriums des älteren Objektes, die von dem Kalkmörtel-Pflaster des jüngeren Objektes verdeckt war (Abb. 6).

Die um 10 cm breiteren Fundamente der ersten Kirche waren 50 cm in das steinige Gelände, bis zum felsigen Liegenden vertieft. Das Mauerwerk über den Fundamenten ist gereiht, in den Ecken verwendete man groß bearbeitete Quadern. Das Kalkmörtel-Pflaster des älteren Objektes lag 12 cm über der Grundmauerfuge, was bedeutet, daß man das Objekt 40 cm in das Gelände vertiefte; das Presbyterium lag um 30 cm höher als das Schiff. Der ursprüngliche Eingang in die ältere Kirche befand sich wahrscheinlich irgendwo in der Mitte, bzw. im SW Teil der Südmauer des Kirchenschiffes. Die Untersuchungen gestatten es die Maße der ersten Kirche zu bestimmen: An das $5,5 \times 7$ m große Schiff schloß sich nicht ganz im rechten Winkel das fast quadratische, $4,8 \times 4$ m große Presbyterium an.

Der Grundrißtyp der Kirche in L. Anna fällt in den Bereich der frühgotischen Sakralbauten mit geradem Abschluß, wie sie bei uns seit der Mitte des 13. Jahrhunderts auch im Gebiet Liptov – L. Mara, L. Sielnica, bekannt sind, und zwar trotz der Disproportion des Schiffes, die wir der Lage auf einem nicht allzu hohen Hügel zuschreiben, wo das Objekt in strenger W-O Orientation extrem eingeeengt war. 1,5 m östlich vom Objekt fällt das Gelände zum Bach ab, und 2 m von der Westbegrenzung der Kirche steigt es gegen einen Hang auf. Gerade deshalb verbreiterte man den Bau gegen Ende des 15. bzw. zu Beginn des 16. Jahrhunderts an der Südseite und baute von der Nordseite die Sakristei und das Beinhaus an.

Es ist nicht einmal nach der Untersuchung des Friedhofs, der sich auf dem mäßigen Hang südlich der Kirche ausbreitet, gelungen, die Datierung der älteren Kirche in L. Anna zu präzisieren. Den ältesten dort festgestellten Fund, einen Silberdenar Sigmunds von Luxemburg aus dem Ende des 14. bzw. Anfang des 15. Jahrhunderts, kann man mit dem Beginn der Bestattungen um die ältere Kirche nicht in Zusammenhang bringen. Die Lokalisierung des alten Friedhofs westlich der Kirche, wo noch heute Bestattungen vorgenommen werden, bezeugt auch die durchgebrochene Öffnung in der Mitte der Westmauer des Schiffes.

Die Untersuchungen brachten keine Funde, die die Existenz eines Steingewölbes der älteren oder jüngeren Kirche belegt hätten. Im Gegenteil: die nach den Balken verbliebenen Taschen und die seichten Grundmauern der Objekte mit geringen Mauerstärken und ohne Versteifung weisen auf eine Holzbalkendecke hin (Abb. 8).

Die historisch-archäologische Erkundung hat bewiesen, daß es sich auch im Kern um einen Sakralbau und kein Fortifikationsobjekt gehandelt hat. Die Freilegung der ursprünglichen einschiffigen Kirche mit dem viereckigen Abschluß signa-

lisiert das Auftauchen weiterer bisher unbekannter Varianten der Typologie frühgotischer Sakralbauten nach der Mitte des 13. Jahrhunderts.

ABB. 1. Liptovská Anna – Blick auf das untersuchte Objekt von Osten. Foto Tóthová.

Abb. 2. Liptovská Anna – Blick auf das untersuchte Objekt von Nordwesten. Foto Tóthová.

Abb. 3. Zäsur in der westlichen Umfassungsmauer – Interieur. Foto Tóthová.

Abb. 4. Blick auf einen Teil der südlichen Umfassungsmauer der älteren Kirche, die in die Destruktion übergeht. Foto Tóthová.

Abb. 5. Detail der Bauzäsur in der westlichen Umfassungsmauer – Exterieur. Foto Tóthová.

Abb. 6. Blick auf den freigelegten rechtwinkligen Abschluß des Presbyteriums der älteren Kirche. Foto Tóthová.

Abb. 7. Stand des Objekts vor Beginn der Forschungen. Autor D. Tóth.

Abb. 8. Gesamtgrundriß der Untersuchung mit theoretischer Rekonstruktion des älteren Sakralobjekts. Autor D. Tóth.

Abb. 9. Eintrittsportale. Autor D. Tóth.

Abb. 10. Schwelle des freigelegten Portals. Autor D. Tóth.